

До 100-річчя з дня народження І. Я. Франка

Радянська громадськість готується широко відзначити 100-річчя з дня народження великого сина українського народу, письменника революціонера-демократа І. Я. Франка, яке минає 27 серпня 1956 року. Друкуємо на допомогу вчителям статті Г. Дзевєріна «Питання народної освіти в працях І. Я. Франка» та М. У. Походзіла «Школа і вчитель у творах Івана Франка».

О. Г. ДЗЕВЕРІН,

доцент, завідувачий відділом історії педагогіки
Науково-дослідного інституту педагогіки Української РСР

ПИТАННЯ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ПРАЦЯХ І. Я. ФРАНКА

кінця 70-х — початку 80-х років XIX ст.

Надзвичайно багата і оригінальна педагогічна спадщина геніального українського народу І. Я. Франка посідає в історії розвитку педагогічної думки одне з найважливіших місць. На протязі всього його життя він виступав як помітний борець за народну освіту, поборник передових революційно-демократичних педагогічних принципів.

Не ставлячи своїм завданням внаслідок цілу систему педагогічних ідей І. Франка у всій її складності до розвитку, ми хочемо розглянути лише найважливіші висловлювання письменника про народну освіту і школу в кінці 70-х — на початку 80-х рр. XIX ст., точніше — в період 1878—1882 рр., коли він найбільше займався питаннями робітничого руху і особливо близько підійшов до пролетарського соціалізму, до наукового, марксистського розуміння історичних завдань і шляхів боротьби робітничого класу.

Відомо, що саме в ці роки І. Я. Франко наполегливо вивчав праці К. Маркса і Ф. Енгельса, перекладав українською мовою окремі розділи з «Капіталу» та «Анти-Дюрінга», провадив пропагандистську роботу серед львівських промислових робітників, брав активну участь у робітничій газеті «Ргаса» («Праця»), що виходила польською мовою з кінця 1878 р. він був редактором цієї газети і членом першого львів-

ського «Робітничого комітету»), викладав політичну економію в робітничих гуртках самоосвіти, пропагував ідеї соціалізму через журнали «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ» та через ряд видань «Дрібної бібліотеки». У цей же період І. Франко склав свої програмні соціалістичні документи, виступав з багатьма публіцистичними працями про робітничий рух і соціалізм, написав ряд видатних прозових художніх творів («Бориславські оповідання», «Воа Constrictor», «Борислав сміється» та ін.), в яких глибоко реалістично зображено життя робітничого класу, хижацьку капіталістичну експлуатацію робітників і їх боротьбу з експлуататорами, а також високоідейних революційних поезій: «Каменярі», «Гімн» («Вічний революціонер»), «Товаришам із тюрми», «Гадки на межі», цикл «Думи пролетарія» та багато інших.

До цих же років відносяться численні педагогічні висловлювання І. Франка, що нерозривно зв'язані з його пропагандою ідей робітничого руху і соціалізму.

Про те, що він є прихильником соціалістичних ідей, І. Франко відверто заявив ще на відомому львівському судовому процесі групи передової молоді, яку обвинувачували у соціалістичній діяльності (14 січня 1878 р.). Згодом, у листі до Ольги Рошкевич (20 вересня 1878 р.), в якому І. Франко виклав, за його

власними словами, своє «profession de foi» («визнання віри»), він прямо називав себе соціалістом («...для нас, соціалістів» і т. д.), роз'яснював свої соціалістичні принципи і погляди на різні питання суспільного життя, в тому числі й на питання виховання дітей, і заявляв, що це є «принципи, за котрі я хочу боротися до послідньої хвили свого життя»¹. Наприкінці 70-х рр., згадуючи свою публіцистичну діяльність, І. Франко також говорив про себе і про М. Павлика: «І ми стали соціалістами»².

В безцензурній брошурі без заголовку (сам І. Франко називав її «Катехізіс економічного соціалізму»), написаній наприкінці 1878 р. і призначеній для робітників, письменник з'ясовував питання про суть і завдання соціалістичного руху, про економічні і соціальні передумови соціалізму як суспільного ладу, основні риси соціалістичних суспільних відносин і шляхи до створення соціалістичного ладу. В цій брошурі соціалізм характеризується як високий ідеал, як «ідеал людської довершеності», як той, за висловом І. Франка, справедливіший, щасливіший і найвільніший суспільний порядок, за здійснення якого повинні боротися робітники.

І. Я. Франко пристрасно пропагував ідеї соціалізму в газеті «Праця» (1878—1881 рр.). Він писав про тяжке життя і зв'язчу експлуатацію робітників у Галичині, указував на економічні коріння соціального антагонізму, паразитизму, несправедливості в капіталістичному суспільстві і закликав робітників до об'єднання, солідарності, до рішучої боротьби за поліпшення свого життя, за матеріальний добробут і культуру, за поєднання науки з працею, за справді гуманні — соціалістичні — суспільні відносини.

В рукопису «Чого хоче «Галицька робітницька громада?» (грудень 1881 р.), що являв собою популярний, призначений для робітників, ре-

місників і трудящих селян викладав програмних засад галицько-української соціалістичної партії, яку передбачалось тоді створити, І. Франко з'ясовував, як і в «Катехізісі економічного соціалізму», основні соціалістичні ідеї, підносячи їх як прапор боротьби. В цьому документі він підкреслив велику роль «Міжнародного товариства робітників» — І Інтернаціоналу, як центра визвольної боротьби робітників, високо оцінив вчення Маркса і Енгельса, вказавши зокрема, що «...вчені люде Енгельс і Маркс, ясно і науково показали, як виробився теперішній несправедливий порядок між людьми, на чім полягає його несправедливість, а zarazом доказали, що єдиний вихід з нього, це іменно ті думки, котрі здавна проповідали мислители і щирі люди, котрі донедавна називано небувальщинами (утопіями), а котрі добрим чи злим способом мусять в недовгій часі статися правдою»¹.

Критика капіталістичних суспільно-економічних відносин, відстоювання і роз'яснення ідей соціалізму, висвітлення завдань міжнародного робітничого руху, висока оцінка Маркса і Енгельса як засновників наукового соціалізму, захист їх від нападів з боку галицьких та австрійсько-німецьких псевдодемократів і реакціонерів, — усе це привертає увагу І. Франка і в багатьох інших його працях, друківаних у різних прогресивних журналах та в окремих виданнях «Дрібної бібліотеки».

Однак справа полягає не тільки і не просто в тому, що І. Я. Франко сам вважав себе соціалістом, критикував капіталізм і пропагував соціалістичні ідеали. Адже історик знає різні види, різні теорії «соціалізму». Корінь питання в тому, що являв собою соціалізм І. Франка — суті і що спільного мав цей соціалізм з марксизмом. Лише в цьому зв'язку можна з'ясувати ідейний зміст, спрямованість та історичну теоретичну цінність педагогічних поглядів І. Франка.

¹ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 152.

² М. С. Возняк. З життя і творчості Івана Франка. Вид. АН УРСР, 1955, стор. 21.

¹ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 174.

аналізуючи погляди Івана Франка на народну освіту в зв'язку з його пропагандою соціалістичних ідей, мати на увазі, в першу чергу, історичний факт, що в розглядуваний період життя і творчості письменника вже встановлені були основи соціалізму як науки. Отже, і соціалістом у справжньому, точному розумінні цього слова можна вважати лише такого діяча тих часів, який став на позиції пролетарсько-наукового соціалізму.

Пролетарський соціалізм є прямим висновком з наукової філософії пролетаріату — діалектичного та історичного матеріалізму. Які ж філософські принципи І. Франка стали методичною основою його соціалістичних переконань і зумовили соціалістичні погляди на освіту? Відповідь на це питання дають, зокрема, епістолярні праці Івана Франка 70-х — початку 80-х рр., у яких він розв'язує питання про сутність науки, її історичну роль і значення для трудящих мас.

У своїй надзвичайно важливій і, на жаль, майже не відомій широким колам читачів статті «Наука і її відношення до трудящих класів» (1878 р.) І. Франко, нещадно критикуючи ідеалістичну, спекулятивну філософію, метафізику Гегеля, характеризуючи філософські ідеї Шопенгауера і Гартмана як безглузді, «рожньо-нігілістичні і дурисвітські», писав, що справжня наука не має нічого спільного з якимись неіснуючими «надприродними силами» чи «вродженими ідеями» і являє собою «дображення в людському розумі зовнішнього, об'єктивно існуючого матеріального світу з усіма властивими йому законами. Джерело сили і зміст усіх речей, основу всього існуючого становить безсмертна, вічна і безмежна матерія. Духовне життя існує лише остільки, оскільки існує людина, оскільки реальним є її матеріальне буття. Душі немає поза тілом. Психічне життя залежить від діяльності мозку, є продуктом цієї діяльності»¹.

Особливо наполегливо доводив І. Франко, що природа — це не результат якоїсь божественної сили, а витвір своїх же власних законів руху. Він неодноразово підкреслював своє моністичне розуміння природи, гостро критикував дуалізм у різних його проявах, рішуче відкидав містичні казки про «божественне откровеніє», безсмертність душі, потойбічний світ і т. п.

Під впливом марксизму, російської матеріалістичної філософії і дарвінізму І. Франко виробив свої матеріалістичні та атеїстичні погляди і своє розуміння природи не як чогось нерухомого, статичного, а в її внутрішніх взаємозв'язках, взаємодії, змінах і розвитку. Висміюючи галицьких «учених учителів» і «просвітителів» — метафізиків, які подавали народові в окремих книжечках та періодичних виданнях розірвані й нікчемні клаптики знань і розглядали природу як щось незмінне, раз і назавжди дане «всєвишнім» і «всємогутнім» божественним творцем світу, Іван Франко писав: «...Хто тільки що-небудь знає з педагогії, той поперед усього знає, що головною основою розумного виховання є певний розумний лад і зв'язок в науках, котрі подається учневі; безладне і незв'язне подавання йому раз уривка з тої, то знов з другої науки томить пам'ять, нівечить охоту та й затемнює характер самої науки, котра прецінь є не що друге, як відбиток дійсності і живої природи в мислячій умі чоловіка, і в ній, отже, так як і в природі, все раз у раз движеться, змінюється, все в'яжеться одно з другим і випливає одно з другого»¹.

Письменник близько підійшов до діалектичного розуміння світу. Він, як і російські революційні демократи, гаряче захищав діалектичну ідею розвитку, прямо вказував, що найбільшій частині галицьких «учених учителів» бракує діалектичного методу і розуміння єдності в природі та в світі взагалі.

Ціла безодня відмежовувала ці матеріалістичні погляди І. Франка

¹ Див. газету «Ргаса», Львів, 1878, №№ 7—9 і 11—12.

¹ Журнал «Світ», Львів, 1882, №№ 16—17, стор. 303.

від усяких теологічних і телеологічних ідей, що пропaгувалися в Галичині різними «ученими» типу «москвофіла» Ів. Наумовича або такими, як Гр. Вредьона. Останній, наприклад, претендуючи на роль галицького ученого педагога, відверто писав у 1878 р. в «Газеті школьній», що цінність науки полягає саме в тому, що вона «защиплює релігійність», «ублагороднює душу» людини і робить її «богобоязливою»¹. В газеті «Діло» «народовця» Вол. Барвінського, який був наляканий ідеями дарвінізму, писалось, що «відомості з наук природних, подавані в народній школі, не повинні бути в суперечності з книгою християнства»².

Такі ж архіретроградні ідейки пропaгувалися тоді в «книжечках для народу», що видавалися «Просвітою», в «Науці» Ів. Наумовича і т. д. Від 1848 р., зазначав І. Я. Франко, різні партії у нас лицемірно свідчать про потребу народної освіти, але замість освіти і «народовці», і «москвофіли» насаджують в народі «темноту та фальші наукові».

Матеріалістичні за своєю суттю і діалектичні за основною тенденцією погляди І. Франка на природу обумовили в цілому матеріалістичне і діалектичне розв'язання ним і найважливіших питань суспільного життя, оскільки письменник поширював, щоправда, не завжди послідовно, свої філософські принципи на пізнання історії суспільства, і прийшов до висновку про історичну неминучість соціалізму. А це, в свою чергу, дозволило йому поставити і розв'язати на нових соціалістичних засадах питання народної освіти і виховання молодих поколінь.

Виходячи з своїх матеріалістичних поглядів на світ, Іван Франко підійшов до розуміння того, що не якоесь «духовне начало» і не свавільні суб'єктивні прагнення окремих осіб, а матеріальні, економічні умови життя суспільства є основою його розвитку. «Я переконаний,— писав

він,— що економічний стан народу — це головна підстава цілого його життя, розвитку, поступу»¹.

В статті «Наука і її відношення до трудящих класів» І. Франко значав, що до цього часу сильним було переконання, нібито історія творять володарі, монархи, полководці, князі, попи і т. д. «Думаючи,— підкреслював він,— в значній мірі й до теперішнього часу переконання в наших школах і в шкільних підручниках для навчання історії тому не диво, що з наших середніх шкіл виходять часто люди з дикими і перекрученими поняттями про історію та історичну правду»². І. Франко правильно вважав, що наукового погляду творцем історії є сам народ, що в основі історичного поступу лежить розвиток економічних відносин у суспільстві. В «Критичних письмах про галицьку інтелігенцію» він вказував: «...переворот духовний та літературний усе наступає по перевороті економічному»³.

На основі цих положень І. Франко обґрунтовував історичну законність виникнення теорії соціалізму, неминучість соціального перевороту і створення соціалістичного ладу.

Звичайно, не можна сказати, що письменник з цілковитою марксистською послідовністю розглядав матеріальні, економічні умови життя суспільства як вирішальний чинник суспільно-історичного розвитку. Так, наприклад, у статті «Мислення еволюції в історії людськості» намагаючись, за його ж власними словами, «оперти розвиток історичний і особливо соціалізм на дарвінізм», допускав механістичне перенесення законів природи, законів біології на суспільне життя, хоч і проводив тут фактично лише зовнішню аналогію.

Як же в кінці 70-х — на початку 80-х рр. XIX століття уявляв собі І. Франко соціалістичний лад і ш

¹ Збірник «Іван Франко», «Книгоспілка», 1926, стор. 147.

² Газета «Ргаса». Львів, 1 жовтня 1878 р. № 7.

³ Збірник «Іван Франко. Публіцистика», Держлітвидав України, 1953, стор. 12.

¹ «Газета школьна». Львів, 15 червня 1878 р.

² Газета «Діло». Львів, 22 серпня 1881 р.

до створення цього ладу? Суть соціалізму, за його висловом, полягає передусім у тому, що «капітал продуктивний, т. є. земля, машини і прилади до праці, сирий матеріал і фабрики — мають бути спільною, громадською власністю»¹; за соціалізму буде «замість приватної власності на капітал — власність загальна, національна, громадська»². Класів, отже, і класових привілеїв у соціалістичному суспільстві не буде. Людська праця матиме колективний характер, буде «першим обов'язком усіх громадян» і всі трудящі користатимуть цілком з усіх здобутків людської праці»³. Будуть цілковиті рівняні права чоловіків і жінок. Не буде експлуатації людини людиною, пануючих і підлеглих, а будуть тільки освічені, розумні і вільні працівники.

Письменник був переконаний, що визволення всіх робітників можуть доконати тільки самі робітники»⁴, що шлях до соціалістичного ладу — соціальна революція і експропріація експропріаторів. Відомо, що в деяких випадках І. Франко відхилився від думки про насильственне звалення експлуататорського ладу. Однак у кінці 70-х — на початку 80-х рр. саме ідея соціальної революції пронизує всю його публіцистичну і художню творчість. В 1878 р., наприклад, він писав, що велика всесвітня революція знищить снуючий порядок і створить новий»⁵. Він оспівував революцію в образі весни людства, прославляв «всмирющий і непереможний революційний дух народу, заявляв, що тільки в революційному бою буде завойоване людське життя.

В цілому ідейно-політичні настанови І. Я. Франка кінця 70-х — початку 80-х рр. XIX століття з усією переконливістю свідчать, що він у цей час близько підійшов до правильного, марксистського розуміння головних рис і передумов соціалістичного суспільства. Однак в умо-

вах економічної і політичної відсталості Галичини, де фабрична промисловість перебувала ще на низькому ступені розвитку, робітничий клас був ще слабкий, пролетарський революційний рух був у зародковому стані, Іван Франко не зміг піднятися до марксистського розуміння класів і класової пролетарської боротьби. До класу робітників він зараховував і малоземельних селян, і ремісників, і інтелігенцію — «трудящий люд» взагалі. Він не побачив, не зрозумів подвійної соціальної природи дрібного виробника-власника, не усвідомив історичної ролі пролетаріату як могильщика капіталізму, як єдиного послідовного до кінця революційного класу, здатного очолити трудящі маси і привести їх через пролетарську революцію і диктатуру пролетаріату до перемоги соціалізму, отже, й до здійснення соціалістичної системи освіти і виховання.

Таким чином, соціалістичні переконання І. Я. Франка в кінці 70-х — на початку 80-х рр. XIX століття наближались багато в чому до наукового соціалізму, але разом з тим були ще незрілі й обмежені. Знання і врахування всього цього дає нам можливість знайти і в тогочасних висловлюваннях письменника про освіту та виховання, з одного боку, ті ідеї, що належали майбутньому і увійшли в скарбницю передової соціалістичної педагогічної думки, а з другого, — побачити в цих висловлюваннях те, що було обумовлене теоретичною та історичною обмеженістю його соціально-політичних поглядів.

* * *

Іван Франко розгортав боротьбу за народну освіту, як і всю свою літературну, наукову і політичну діяльність, в умовах Галичини, що була фактично австрійською колонією. Жахлива економічна злиденність, політична безправність, національна пригніченість, безпросвітна темрява — такі були характерні риси становища народу на західноукраїнських землях. Формально в Австро-Угорській державі проголошу-

¹ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 148.

² Там же, стор. 160.

³ Там же, стор. 159.

⁴ Там же, стор. 178.

⁵ Див. там же, стор. 147.

вався вільний розвиток культури, але насправді трудящим масам був закритий доступ до освіти і знання. Австро-Угорщина була, як характеризував її сам І. Франко, «гнилим болотом» в середній Європі, «тюрмою народів», у якій панували темрява, тупоумство, свавілля і здирство:

«О, Австріє! Де ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу.
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти тишеши і кричиш: «Даю свободу!»
Дреш шкіру й мовиш: «Двигаю культуру!»¹.

Українське населення позбавлене було можливості навчати дітей рідною мовою не тільки в середній і вищій школі, але і в переважній частині початкових шкіл. У всій системі шкільної освіти здійснювалась войовнича політика колонізації і насадження католицизму. Соціальна і національна дискримінація учнівської молоді, придушення будь-якої вільної думки і вільного розвитку молодого покоління, відрив знань від життя, авторитаризм, муштра і палочна дисципліна, релігійне одурманювання, догматизм і схоластика, педагогічне свавілля,— такі були типові риси виховання і навчання в школах Галичини.

Все це викликало гнівний осуд і протест І. Я. Франка. Буржуазно-поміщицькій політиці затемнення народу він протиставляв свої демократичні і соціалістичні освітньо-виховні ідеали. Для І. Франка, який подібно до російських революційних демократів був не тільки виразником ідей соціалізму, але й революційним просвітителем, освіта, політична свобода й соціалізм — поняття нерозривно зв'язані. Освіту він розглядав як могутню зброю в боротьбі за вільне і щасливе життя трудящих. В поширенні знань, освіти, науки письменник вбачав величезний фактор підготовки революції. Тому в розглядуваний період він саме з погляду завдань соціальної революції і боротьби за соціалізм піддавав гострій, нещадній критиці антинародну політику пануючих класів у галузі освіти і школи, виявляв справжні причини народної темряви, визначав шлях до її ліквідації до поєднання науки з народом.

На час, коли виступав І. Я. Франко, творці наукового соціалізму, Маркс і Енгельс уже виявили, на основі діалектико-матеріалістичного розуміння суспільного життя, закономірності виховання, історичну залежність його від економічних умов відповідних їм політичних відносин у суспільстві і визначили завдання та шляхи боротьби пролетаріату за таку освіту, яка б допомогла йому виконати свою історичну місію і Факти підтверджують, що Іван Франко розв'язував питання про боротьбу за народну освіту в умовах капіталістичного суспільства, базуючись саме на встановлених Марксом і Енгельсом принципіальних засадах.

Темрява, писав він, страшне зло і хо для робітників, для всього народу. Адже саме низький рівень освіти робітників, відсутність у них глибоких знань, зазначав письменник у статті «Чого домагаємось?» (1880 р.), є одною з причин того, що робітники не можуть свідомо активно провадити боротьбу за своє визволення, не можуть брати участі у громадських справах, а лібералисти в той же час використовують темряву і неучтв, щоб утримати робітників у стані неволі. Особливу увагу звертав І. Франко на реакційну роль релігії, яка є порядком у руках пануючих класів для затемнення народу. «Велика частина нинішньої неволі і нужди робочого люду лежить у тім, що робочі люди тепер невчені і темні... Для темного чоловіка єдиний вихід — віра, релігія, а іменно віра й релігія вбиває розум людський і чимраз дужче його затемнює»².

Революція 1848 року в Австрії і Французька буржуазна революція 1789 року, що кинула робітникам тільки «кусник чорного хліба, кал-

¹ Іван Франко. Твори, т. X. Держлітвидав, 1954, стор. 166.

² Див. газету «Ргаса». Львів, 24 травня 1880 р.
² Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка» 1926, стор. 177.

духа і тіла...», не дали народо-
світи. «Всі вольності, даровані
18 р., окрім панщини, писав
Франко, швидко потім скасовано,
жита народна, віддана в руки по-
була хоч трохи й більша, ніж
панщини, а все-таки переваж-
церковна: дітей учили по школах
писати, катехізму, церковно-
співу, а не подавали їм ані відо-
стей, потрібних для них у госпо-
стві, ані не було книжок по на-
му писаних, з котрих би такий,
який письменний, чоловік міг був
вчитися ясно думати о своїм жит-
ті його поліпшенні»¹. Після рево-
люції 1789 і 1848 років свобода осві-
ти і інші свободи, залишалася
лишь фразою, гіркою насмішкою
для народу.

Чому створився такий стан? В чо-
корінна причина того, що на-
— темний, позбавлений освіти?
ці питання письменник дав яс-
ну і недвозначну відповідь, що ло-
вина випливала з його матеріалі-
стичних поглядів на суспільне жит-
тя, сформованих під впливом «Капі-
талістичної партії» Маркса, «Маніфесту Комуні-
стичної партії» Маркса і Енгельса
і інших праць основоположників
марксового соціалізму.

Виходячи з цих матеріалістичних
поглядів, І. Франко яскраво і кон-
кретно викривав антинародний, ек-
сплуататорський характер політики
пануючих класів у галузі освіти і ви-
світування в капіталістичному суспіль-
стві, в буржуазно-феодальній Ав-
стрії, зокрема в Галичині.

Він з обуренням відкидав людино-
ненависницькі твердження буржуаз-
но-поміщицьких ідеологів про біоло-
гічну неповноцінність трудящих. У
статті «Наука і її відношення до
трудящих класів» І. Франко під-
креслював, що ніякої біологічної різ-
ниці між людьми, які належать до
різних класів, немає, біологічний
фактор взагалі не є і не може бути
причиною соціальної і духовної не-
рівності. А коли вже говорити про
здібності людей, то якраз «в клас-
сах... які знаходяться в економічно-
му рабстві, є дуже багато людей з

надзвичайними здібностями, а серед
привілейованих, навпаки, є дуже ба-
гато бездарних. Перші не мають
можливості в теперішній час здобу-
ти освіту і добитися впливового
стану, проте із їх рядів уже вийшло
і виходить ще дуже багато чудових
людей, заслуги яких полягають як-
раз у роботі для суспільства»¹.

З гнівом заперечував І. Я. Фран-
ко і обскурантські твердження
буржуазно-поміщицьких фальшивих
«народолюбців» та «просвітителів»
про аморальність, «п'янство і лінив-
ство» в народі як причини його тем-
ноти. У статті «Чого домагаємось»
він писав, що робітник «не може
здобувати освіти, бо це потребує
кошти; не може, зрештою, бо не
має часу. Чи ж після 12, 14 або й 16
годин чорної роботи можна жадати
від людини, щоб була ще здатна до
розумової праці?»².

Капіталістичне машинне виробни-
цтво, як підкреслював І. Франко в
«Мислях о еволюції в історії люд-
ськості», втягує до вбивчої праці і
жінок та дітей, калічить їх духовно
і фізично.

Отже, основна причина того, що
робітники і всі трудящі за капіталі-
стичних суспільних відносин не ма-
ють і не можуть здобути достатньої
освіти — в їх економічному стано-
вищі. Економічне рабство, експлуа-
тація трудящих — головне джерело
всього соціальної несправедливості,
в тому числі і в галузі освіти. Щоб
дати народові справжню освіту, тре-
ба насамперед докорінно змінити
економічні умови його життя. «Ко-
ли стан економічний плохий, — під-
креслював І. Франко, — то говорити
про поступ, науку — пуста бала-
канка»³.

Економічними відносинами в су-
спільстві і відповідною їм політи-
кою пануючих класів визначається
і напрям та характер навчання і
виховання.

Тогочасна шкільна освіта і вихо-
вання в Галичині — це калічення ді-
тей в інтересах експлуататорів.

¹ Збірник «Іван Франко», «Книгоспілка»,
1926, стор. 170.

² Газета «Ргаса». Львів, 1 травня 1880 р.
³ Газета «Ргаса». Львів, 9 липня 1881 р.
⁴ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка»,
1926, стор. 147.

Школа, як неодноразово зазначав І. Франко, мала своєю метою затулювати свідомість дітей трудящих, щоб виховати з них егоїстів і «чистих недумків», невільників і слуг панівних класів капіталістичного суспільного ладу. Він писав: «...Наука така, яку нині подають у школах для робочого люду, хоч і як багато коштує, прецінь мало чим ліпша від цілковитої темряви: в тій школі так само затемнюють розум робітника всякими катехізмами, фальшованою історією, навчанням зовсім непотрібних речей, а залишуванням потрібних. Науку подають в теперішніх школах не для того, щоб образувати і навчити робітника потрібному і людському знанню, але тільки на те, щоб виховати з нього підданого, щоб умовити в нього покірність теперішнім, несправедливим порядкам і утвердити його в темноті. А ті знов робітницькі діти, котрі щасливим случаем мають спосібність кінчити середні й вищі школи, через довголітнє сидіння в школі відвикають від ручної, тяжкої роботи, марніють і слабнуть і виходять з конечності неробами та слугами теперішнього несправедливого ладу, п'явками народними, коли не нахопляться на правдиві думки і не схотять, ждучи на себе арештів, мук і переслідування, стати захисниками робочого ладу, обороняти його словом і пером і прояснювати його очі на окружуючу неправду і неволю»¹.

Виступаючи проти поширеної в Австрії реакційної німецької педагогіки, І. Я. Франко вказував, що діти стають жертвами тих систем виховання, що як «пауки неситі», як «лиха година» впивалися в дитячі голови, сушили їм мозок і кров. В школах, зокрема в середніх, запроваджувалася «ухвалена свише система виховання чи радше обдурювання будущих горожан любезної вітчизни. Ця система наша, котра в прочій Європі стала вже «притчою во язицех», ця система немов умисне вирахована на те, щоб зро-

бити і найспосібнішого ученика маном, недумком»¹. Своїм класичним і дуалістичним вихованням ла набивала в голови «велике жество всякої січки». Учням заборонялося читати будь-які книжки крім спеціально «для шкільної уки приписаних». Від цього, нічно зауважував Франко, «страго, но справедливого» розпорядня було «чути середньовічною сінню»². Шкільні вчителі, як гострим сарказмом показував менник у поемі «Ботоку» ((1880 р.), написаній під впливом «Історії одного міста» М. Є. Саткова-Щедрина, вбивали, «затопаляли» у дітей любов до знання всіма молитовниками, требниками і т. п.

Ці педагоги вважали учня «мимим, бездушним знарядом, призначеним тільки на те, щоб спокійно бивати свою голову всякими мудростями», нікому ні на що здалими, нікого не обходячими життям і його потребою нічим зв'язаними». Вони, ці вчителі, своїй переважній частині, найцінили того учня, «котрий найліпше переминоватися в маляку, бубнячу регулярно, хоч механічно, завдані лекції»; учня, «у котрому їм удалося найдокладніше затяти всі живі чоловічі черти, знизати всякий зав'язок самостійного характеру, прогнати всяку охоту до самостійного мислення»³. Всю свою діяльність вони будували засадах авторитаризму і палкої дисципліни.

І. Я. Франко у передмові до своєї за його ініціативою в 1879 році в Львові, в перекладі українською мовою, праці М. О. Добролюбова «Про значення авторитету у вихованні» писав, що педагоги, навіть числа «досить мислячих», визнавали «конечність сліпого послуху дитини, конечність всяких, звичайно

¹ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 177—178.

¹ Ів. Франко. Ученицька бібліотека в Дрогобичі. «Молот». Львів, 1878, стор. 177—178.

² Ів. Франко. Передмова до брошури «Власність ґрунтова і її історія». Дрогобич, VII, 1879, стор. 4.

³ Ів. Франко. Ученицька бібліотека в Дрогобичі. «Молот», Львів, 1878, стор. 177—178.

их кар, грізб і т. д.»¹. Все це виховання на практиці виховувалось в першу чергу до того щоб прищепити молодому поколінню індивідуалізм і рабську психологію.

— це весняні квітки, у них душа і чисті серця, але який зроджує з них школа, на яку ти вона їх наводить?

Вірись з них стануть богу
в служити, з письма народ учити
на, послуху, сліпої віри. Другі
в панам за гріш, за ситий хліб
служить
не мозку й рук багатим заступить.
інші продадуть отечеству услуги
і в імені устав і прав будуть
ть народ, саджати у тюрми і судити,
ть і милувать. І інші знов підуть
нсі та хрести спокійних боронити
а, огнем... Куди, куди не розійдуться
го гнізда колись в світ парості нові,
розсадники старих ладів!...»²

Це таке виховання і не така школа потрібні народеві, вказував Франко. Для того, щоб позбутись тьмяної і розкрити очі на правду і стати до активної боротьби за своє визволення, писав він, трудним потрібна справжня, наукова школа. Вона потрібна масам, щоб пояснити їм завдання і способи боротьби, щоб підготувати громадян-вождів проти старого, гнилого світу експлуатації, щоб розумніше і швидше провести «остатній акт великої революції»³.

По-новому, з позицій революційної боротьби за соціалізм письменник ставив і розв'язував важливі питання про мету виховання, про свідомість людей — «каменярів» майбутнього суспільства. Вказуючи на необхідність докорінної зміни умов життя і духовної переробки самих людей в революційній боротьбі пролетаріату пануючого суспільного ладу, Я. Франко писав, що «до цієї боротьби мусять ставати люди з сильним переконанням в справедливості свого діла, гарячою любов'ю до лю-

дей, особливо до тих, які перебувають в найтяжчому становищі»⁴.

Потрібні нові люди, які здатні самовіддано боротися проти соціальної несправедливості. «Внутрішній спокій, сила і ясність переконань, чиста совість і боротьба, вічна, ненастанна боротьба проти темряви, фальші і дармоїдства»⁵ — такі, за поглядом І. Франка, риси цих людей. Образи борців, яким властиві були чи в яких формувалися такі якості, він намалював у ряді своїх художніх творів, зокрема в знаменитій повісті «Борислав сміється» (Бенедьо Синиця), в багатьох своїх поезіях.

Письменника тривожила доля тієї здібної і героїчної молоді, яка прагнула віддати всі свої сили гарячій проповіді правди, боротьбі за визволення трудящих, тієї молоді, для якої наука «і матір'ю й вітцем, родиню, світом стала» і «в серці дивний жар роздула»⁶. Він запитував молодь, яка здобувала освіту і ставала в ряди інтелігенції: «Чи стане сил у вас кайдани ті порвати» і сміло стати

«До бою вічного, великого, що йде
Круг нас і в нас самих?»⁴

Ця тривога була викликана, як писав сам І. Франко у статті «Чи вертатись нам назад до народу?» (1881 р.), тим, що інтелігенція в Галичині була духовно покалічена і школою, і оточенням. Однак він глибоко вірив, що краща частина цієї інтелігенції з'єднається з народом, стане на службу народеві, пройшовши складний шлях «внутрішньої боротьби».

Обов'язок інтелігенції — нести в народ скарби науки і знання. Невиконання цього обов'язку було б «тяжкою провинною, рівною тій, як коли б ми обдерли бідних і обіли голодуючих»⁵. Потрібна широка, масова позашкільна освіта серед робітників та селян, створення робітничих і селянських читалень, орга-

¹ І. Франко. Передне слово до брошури «Значення авторитету у вихованні». Дрібна бібліотека», Х, 1879 р., стор. 4.

² І. Франко. Твори. Держлітвидав, т. XIII, стор. 88.

³ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», т. 26, стор. 148.

⁴ Газета «Ргаса». Львів, 15 січня 1879 р.

⁵ «Дзвін», Львів, 1878, стор. 296.

⁶ І. Франко. Твори. Держлітвидав України, 1954, т. XIII, стор. 88.

⁷ Там же, стор. 89.

⁸ Журнал «Світ». Львів, № 16—17, 1882 р., стор. 304.

нізація читання книжок, газет і т. д. У 1882 р. в статті «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва» І. Франко накреслив розгорнутий план поширення наукових знань у масах шляхом видання популярної літератури.

Проте письменник, близько стоячи до робітничого руху, не вважав, що справа тільки в популяризації знань. Він був обізнаний з відомою працею Ф. Енгельса «Становище робітничого класу в Англії», у якій відзначалась ефективність поширення знань у середовищі робітничого класу, але разом з цим вказувалось, що самі умови життя й праці пролетаріату дають йому ту класову практичну освіту, яка замінює шкільний мотлох і знешкоджує релігійні впливи; сама нужда учить робітників мислити й діяти. Очевидно, саме на основі цих положень Енгельса Іван Франко писав, що робітників еднає, учить і виховує, перш за все, їх спільна праця, спільна нужда і спільна боротьба. Робітниче об'єднання, товариство, зазначав він, заступає робітників і школу. Пригноблення народних мас і відірваність науки від людей праці можуть бути ліквідовані лише в солідарній боротьбі трудящих. Тільки єдність наближає «великий день визволення їх від визиску і темряви»¹.

Так під впливом ідей марксизму розв'язував І. Франко питання про класовий характер виховання та про шляхи боротьби за народну освіту в умовах капіталістичного суспільства.

Значний вплив учення Маркса і Енгельса на погляди І. Я. Франка позначився і в його настановах щодо виховання підростаючого покоління в соціалістичному суспільстві. Письменник засвоїв і популяризував у кінці 70-х — на початку 80-х років XIX століття (хоч і не з повною чіткістю й послідовністю) ряд найважливіших ідей марксизму про освіту і виховання за соціалізму.

Маркс і Енгельс учили, що одним з історичних завдань пролетаріату є знищення класового буржуазного

характеру виховання і завоювання розумом народом реального права на освіту. Вони писали, що тільки в соціалістичному суспільстві будуть створені всі необхідні можливості для ліквідації розриву між розумовою і фізичною працею; виховання в цьому суспільстві матиме громадський характер і буде могутнім засобом формування всебічно розвинених людей. Одним з найважливіших складових частин цього виховання буде політехнічне навчання, теоретичне і практичне ознайомлення молодого покоління з науковими основами виробництва. Маркс і Енгельс вказували, що вплив церкви на освіту і школу соціалізму буде усунений, виховання будуватиметься на наукових і матеріалістичних і атеїстичних засадах, молоде покоління виховуватиметься в душі нової, соціалістичної моралі.

Близько підійшовши до правдивого, марксистського розуміння завдань соціалістичного суспільства, Іван Франко писав: «наука і освіта, дотепер плекані сунково немногими одиницями, увійдуть в маси народу, стануть правдивим добром усієї людської...»¹. Соціалізм дасть можливість всім опанувати науку і знання. Якщо «теперішня рівність перед законом, — зазначав письменник у 1878 р., — виглядає так, що хто потішає голодного тим, що має право бути ситим, не даючи йому хліба», «усі мають право ходити до школи й учитися, але чи всі мають змогу?», то цілком інакше буде в умовах соціалізму. «Соціалізм дасть всім дати змогу користатися наукою, мистецтва й вигод життя тільки там, де це є, можлива справжня вільність»².

Виховання і навчання дітей в соціалістичному суспільстві в основі своїй справою громадської «група буде провадити виховання дітей і дасть будучим своїм нам правдиво людське образова-

¹ Журнал «Світ». Львів, 1882, № 1, стор. 248.

² Збірник «Іван Франко». «Книгосховище», 1926, стор. 159.

завоки звиток»¹. В школі діти здобува-
а на оють наукові знання. Навчання
и в со саме світський характер. У вихо-
дуть ст ні не буде ніякого місця релігій-
дації пе передсудам. Одна з важливих
і фізич ог «Галицької робітницької Гро-
ому сусп» полягала в тому, «щоб релі-
характ яко речі опертої не на знання,
формул на вірі, не вчено по школах»².
ей. Од точас І. Франко відзначав, що
ових чьнення від релігії — процес три-
політе тий і складний. Надаючи особли-
практи великого значення науковим
показ нням саме про природу, які є
робниці більш важливими для виховання
ували еріалістичного розуміння світу,
ї школ вказував, що справжня наука
й, вихо шинна вчити пізнавати закони при-
укових ня і мати користь з цих законів,
них не истуватися ними в боротьбі з
виховує родою.

Соціалізм знищить безодню між
дукою і працею («наука і праця
учаться в одно для людини»), за-
печить «безупинний розвиток усіх
народних здібностей кожного гро-
дянина»; «кожний буде розвине-
писав, ой розумово і якнайбільше все-
лекані ст чо»³.

Ідеал всебічного виховання про-
станує всі висловлювання І. Я. Фран-
ко про народну освіту за соціалі-
стичного ладу. Розумове виховання
соціалістичному суспільстві, за-
значав він, буде спрямоване до все-
бічного розвитку мислення дітей, во-
так, що відбудуватиметься разом з розвит-
м, що м фізичним, якому служитимуть
даючі е безплідні фізичні вправи, а про-
во ходо ктивна фізична праця.

З великим співчуттям відзивався
Франко про досвід Роберта Оуе-
нського, який в Нью-Ленарку «старався
вихованням змаленьку при звичаю-
вати людей до дружності, любові,
справедливості і спільної праці»⁴.

В соціалістичному суспільстві
дійснюватиметься всебічна освіта і
праця по черзі в різних галузях ви-
робництва. В рукопису «Чого хоче

«Галицька робітницька Громада?»
вказувалось, що в інтересах забез-
печення справжньої суспільної рів-
ності і свободи всі чоловіки і жінки
«мусять одержати належне і всесто-
ронне образование, мусять виробити
всі свої тілесні і духовні сили»¹.
В цьому ж документі І. Франко так
визначав завдання школи в майбут-
ньому соціалістичному суспільстві:
«Щоб школа розвивала всі, тілесні й
духовні, спосібності учеників, щоб не
виводила заніділих та слабосилих
учеників, неспосібних до ручної пра-
ці, але щоб виводила вчених, розум-
них і розвинених робітників»².

Висловлюючи думку про те, що со-
ціалістичний лад не суперечить пат-
ріотичному почуттю, І. Франко пи-
сав також, що саме цей лад розв'я-
же і національне питання, зокрема
забезпечить навчання рідною мовою,
бо усунення національного гнобу і
вільний розвиток кожної народності
можливі тільки на основі знищення
економічного і соціального гноб-
лення.

Всі ці настанови переконливо свід-
чать, що Іван Франко наприкінці
70-х — на початку 80-х рр. ХІХ сто-
ліття виступав як представник пере-
дової, соціалістичної педагогічної
думки, виробленої під благотвор-
ним впливом марксизму і робітнич-
го руху, що починав розгортатись у
Галичині в другій половині ХІХ сто-
ліття. Будучи першим перекладачем
українською мовою творів Маркса і
Енгельса, пропагандистом ідей мар-
ксизму серед робітників і трудящих
селян Західної України, І. Франко
разом з тим перший на західноукра-
їнських землях поширював і мар-
ксистські положення про боротьбу
за народну освіту в умовах капіталі-
зму, про завдання і характер ви-
ховання підростаючих поколінь у
соціалістичному суспільстві. В попу-
ляризації цих нових, соціалістичних
педагогічних ідей — велика історич-
на заслуга письменника.

В поглядах І. Франка на освіту і
виховання, як і взагалі у його соціалі-

¹ Журнал «Світ». Львів, 1881, № 11—12, стор. 248.

² Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 178.

³ Газета «Ргаса». Львів, 1 листопада 1878 р.

⁴ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 173.

¹ Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 176.

² Там же, стор. 178.

лістичних переконаннях в кінці 70-х — на початку 80-х рр. XIX століття виявилась і певна теоретична незрілість, обумовлена кінець кінцем історичними умовами життя й боротьби і, перш за все, відсталістю суспільно-економічних відносин та слабкістю пролетарського революційного руху в Галичині.

Слідом за російськими революційними демократами І. Я. Франко вважав, що лише соціальна революція дасть народові освіту, але так само, як Чернишевський у Росії в 60-х роках, він у Галичині в 70—80-х роках не зміг побачити того, що «тільки розвиток капіталізму і пролетаріату може створити матеріальні умови і суспільну силу для здійснення соціалізму»¹. Саме тому він не позбувся до кінця обмеженості просвітительських поглядів, йому ще здавалося певною мірою, що якраз наука, знання є «верховним принципом» суспільного життя, основою суспільного розвитку.

Не усвідомивши історичної ролі пролетаріату як гегемона у визвольній боротьбі трудящих, І. Франко не міг зрозуміти і ролі соціалістичної школи як виховного знаряддя пролетарської диктатури, як державної установи, покликаної твердо і неухильно здійснювати пролетарський виховний вплив на найширші маси трудящих. Саме поняття громадського виховання дітей у письменника було дещо обмеженим, зв'язаним з його «громадівським» розумінням соціалізму. Тому він і допускав для майбутнього соціалістичного суспільства щось подібне до так званого «вільного» виховання («щоб кожному було вольно вчитися і навчати, чого і як його воля»²). І. Франко писав про поєднання навчання з працею в школі соціалістичного суспільства, але з причин, про які йшла вже мова, не зміг піднятися також і до розуміння суті і ролі політехнічного навчання як такого, зокрема до повного і ясного усвідомлення необхідності по-

єднання навчання саме з індустріальним виробництвом.

Не обходячи цих та інших моментів, що характеризують історичні обмеженість поглядів Івана Франка на освіту і виховання, треба підкреслити головне: соціально-педагогічні ідеї великого українського письменника були в основі своїх ідеями революційної боротьби за соціалізм і благодійні соціалістичні заходи народної освіти.

Матеріалістичне обґрунтування розвитку освіти й виховання, критика антинародного характеру виховання в капіталістичному суспільстві, настанови про реальне — економічне і політичне — забезпечення в соціалістичному суспільстві прав народу на освіту, про рівноправність, вільний розвиток і братерство національностей, про навчання рідною мовою, рівність статей, зниження в умовах соціалізму протилежності між розумовою і фізичною працею, поєднання праці з наукою, здійснення всебічного виховання, всебічного розвитку розумових і фізичних здібностей людей, виховання в дусі матеріалізму і атеїзму, — такі найголовніші глибоко прогресивні думки І. Я. Франка про освіту і виховання. Це свідчить, що він, подібно до Герцена, Белінського, Чернишевського, Добролюбова, піднявся на корінних проблемах народної освіти до незрівнянно вищого щабель, навіть найвидатніші педагоги, виступали до появи марксизму.

Педагогічні погляди Івана Франка не становили собою чогось застарілого, вони мали певні етапи свого розвитку, але ідеї, висловлені у кінці 70-х — на початку 80-х рр. позначились, у більшій чи меншій мірі, на всій його дальшій творчості, зв'язаній з питаннями народної освіти, школи і виховання молодих поколінь.

Соціалістичні педагогічні ідеї І. Я. Франка — великого Каменяря — стали цінним надбанням найпрогресивнішої світової педагогічної думки. Ці ідеї здійснені на наукових садах у нашій країні, в якій переміг соціалізм і яка впевнено йде шляху до комунізму.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 91—92.

² Збірник «Іван Франко». «Книгоспілка», 1926, стор. 178.